

TÜRKİYE-ABD İLİŞKİLERİNDE TRUMAN DOKTRİNİ VE MARSHALL PLANI

Truman Doctrine and Marshall Plan in Turkey-USA Relations

Bariş ERTEM*

ÖZ

Araştırmanın Temelleri: 1945–1950 yılları arasında Türkiye, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği arasında yapılan görüşmeler, yazışmalar, üç ülke arasında sunulmuş notalar, imzalanan antlaşmalar ve bu ülkelerde çıkartılan kanunlar.

Araştırmanın Amacı: 1945–1950 yılları arasında kalan dönemde Sovyet talepleriyle karşı karşıya kalan Türkiye'nin destek için Amerika'ya yaklaşması ve Amerika'nın II. Dünya Savaşı sonrasındaki yeni stratejisi gereği Türkiye'ye Truman Doktrini ve Marshall Planı çerçevesinde destek vermesi sürecini incelemek ve ortaya koymak.

Veri Kaynakları: Başbakanlık yayını olan Ayn Tarihi'nde yayınlanmış olan notalar, dönemin günlük gazeteleri, incelenen dönemde söz konusu konuyla ilgili olarak Türkiye'de çıkartılmış ve Başbakanlık yayını olan Düstur'da yer almış olan kanunlar, ABD'ndeki bilimsel dergilerde konuyla ilgili yayınlanmış bilimsel makaleler ve konuyla ilgili yayınlanmış kitaplar.

Ana Tartışma: II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye, neden ısrarla Batı dünyasına ve özellikle ABD'ye yakınlığı ve bu yakınlığının 1950 yılına kadar ilk sonuçları neler oldu?

Sonuçlar: II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra Türkiye, savaşta yürüttüğü tarafsızlık politikasının sonucu olarak dünyada yalnız kalmıştır. Bu yalnızlık döneminde Sovyetler Birliği'nin doğuda toprak ve Boğazlarda üs talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Kendini Sovyetler Birliği'ne karşı tek başına savunabilmesi mümkün olmayan Türkiye, Batı dünyasından destek aramıştır. Aynı yıllarda, Sovyetler Birliği'ne karşı yeni stratejiler geliştiren ABD, bu stratejileri ve çıkarları gereği Türkiye'ye yardım etme kararı almıştır. Bu kararın ilk uygulamaları da 1947'deki Truman Doktrini ve 1948'deki Marshall Planı çerçevesinde olmuştur.

Anahtar Kelimeler: Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye-ABD ilişkileri, Truman Doktrini, Marshall Planı, Sovyetler Birliği, Türkiye Cumhuriyeti tarihi, Türk diplomasi tarihi.

ABSTRACT

Bases of Research: Negotiations, correspondence, notes, treaties and laws between Turkey, United States and Soviet Union between the years 1945-1950.

Purpose of the Research: Presenting the Turkey's rapprochement to United States, against Soviet claims in after Second World War and United States' support to Turkey with Truman Doctrine and Marshall Plan in between years 1945-1950.

Data Resources: The notes between three countries published in Turkish Press and "Ayn Tarihi", Turkish daily newspapers in the years between 1945-1950, laws (Düstur), published articles in USA and books.

Main Discussion: Why Turkey insist to close to Western World and especially USA in immediately-after Second World War and what was the first results of this rapprochement until year 1950?

Conclusions: As a result of its neutrality policy, Turkey has remained alone in the world, immediately-after Second World War. In this period of loneliness, Turkey remained against the Soviet claims. Turkey demanded support from the Western World against Soviet claims. United States, for its interests, has decided to support Turkey against Soviet Union. Truman Doctrine in 1947 and Marshall Plan 1948 were first applications of United States' this decision.

Keywords: United States of America, Turkey-USA relations, Truman Doctrine, Marshall Plan, Soviet Union, history of the Republic of Turkey, Turkish diplomatic history.

BAÜ
SBED
12 (21)

377

Balkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 12 Sayı 21
Haziran 2009
ss.377-397

* Uzman, İstanbul Teknik Üniversitesi

1. GİRİŞ

II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri Türkiye'nin savaşa girmesi için çeşitli girişimlerde bulunmuşlardır. Ancak Türkiye, bu çabalara rağmen savaş boyunca tarafsızlık politikasını benimsemiş ve kendisini savaşın dışında tutmayı başarmıştır. Uyguladığı tarafsızlık politikası, Türkiye'yi savaşın büyük yıkımından uzak tutmakla birlikte, savaş sonrasında Türkiye'nin kendisini büyük bir yalnızlık içinde bulmasına da neden olmuştur. Türkiye bu yalnızlığının sıkıntısını en çok Sovyetler Birliği'yle savaştan hemen sonra yaşadığı sorunlu dönemde hissetmiştir.

Sovyetler Birliği, II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından yayılma politikasına başlamış ve bu politikası gereği yayılma alanı içindeki Türkiye için büyük bir tehdit oluşturmaya başlamıştır. Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki bu politikası 1945 yılında resmiyete dökülmüş ve Sovyetler Birliği verdiği notayla Türkiye'den Boğazlarda üs ve doğu bölgelerinde toprak talep etmiştir.

Egemenlik haklarını açıkça ihlal eden ve kabul edilemez bu talepler karşısında Türkiye, kendisini tek başına savunamayacağı Sovyetler Birliği'ne karşı Batı dünyasından destek aramaya başlamıştır. Batı devletleri arasında, Türkiye'ye ihtiyacı olan desteği verecek ülke, savaştan dönemin en büyük gücü olarak çıkmış ve Sovyetlerin yayılma politikasından rahatsızlık duymaya başlayan Amerika Birleşik Devletleri olacaktır.

2. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN TÜRKİYE'DEN TALEPLERİ

“Üç büyükler” olarak adlandırılan İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri ve Sovyetler Birliği, Şubat 1945'de Yalta Konferansı'nda bir araya geldiler. Bu konferansın ardından Sovyetler Birliği, 19 Mart 1945 tarihinde Türkiye'ye bir nota vererek 1925 Dostluk Antlaşması'nı, II. Dünya Savaşı'ndan sonra gelişen yeni duruma uygun olmadığı ve “esaslı değişiklikleri” gerektirdiği için feshettiğini bildirdi (Ülman, 1961: 51). Bu gelişme üzerine Türkiye, savaş dönemindeki müttefiki İngiltere'nin desteğini sağlamak amacıyla faaliyete geçiyse de, savaş sonrasında yıkık durumda bulunan İngiltere'den gerekli desteği göremedi.

İngiltere'den beklediği desteği alamayan Türkiye, Sovyetler Birliği'yle uygun bir anlaşmanın zeminini aramaya başladı. Sovyetlerle anlaşmaya varmak isteyen Türk yetkililer, 19 Mart 1945 tarihli Sovyet notasına 4 Nisan 1945 tarihli cevabi notayı verdiler. Bu notada Türk idareciler, iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerinin devam ettirilmesini istediklerini, feshedilen antlaşma yerine günün şartlarına daha uygun bir antlaşmanın yapılmasının kabul edilebileceğini ve bu konuda Sovyetlerin önerilerinin beklendiğini belirttiler.¹

Türkiye'nin notasına Sovyetlerin yanıtı 7 Haziran 1945 tarihinde geldi. 7 Haziran günü Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Mikhaylovich Molotov, Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Selim Sarper'e Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir antlaşma yapılabilmesi için Sovyet önerilerini bildirdi. Sovyetler Birliği'nin yeni antlaşma için Türkiye'nin kabul etmesini istediği şartlar, açıkça Türkiye'nin egemenlik ve bağımsız haklarını ihlal eden kabul edilemez nitelikler taşımaktaydı. Buna göre Molotov'un Sarper'e iletildiği şartlar:

1. 16 Mart 1921 tarihli Moskova Antlaşması'nın çizdiği Türk-Sovyet sınırının, Sovyetler Birliği lehine değiştirilmesi. Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesi.
2. Boğazların savunmasında Sovyetler Birliği'nin de ortak olması. Bunun için Boğazlarda Sovyetler'e deniz ve kara üslerinin verilmesi.

¹ Notanın tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, no.137'de Nisan 1945, s. 63.

3. Montreux Sözleşmesi'nin belirlemiş olduğu Boğazlar rejiminin değiştirilmesi. Bunun yerine Türkiye ve Sovyetler Birliği arasında yeni bir ikili antlaşmanın imzalanmasıydı.(Oran, 2002: 502; Toker, 1971: 25-29; Erkin, 1968: 257-264; De Luca, 1977: 512)

Kars ve Ardahan'ın Sovyetler Birliği'ne verilmesinin talep edilmesine rağmen, Sovyetlerin esas üzerinde durdukları konu boğazlardı. Molotov, Sovyetler Birliği'nin Boğazlar üzerindeki taleplerinin yerine getirilmesi için Kars ve Ardahan konusunu bir pazarlık kozu olarak kullanmak istemişti (Oran, 2002: 502). Zaten Stalin de Boğazlarla ilgili görüşünü Şubat 1945'de Yalta Konferansı'nda açıkça dile getirmişti. Stalin'e göre *"Türkiye gibi küçük bir ülkenin, Rusya gibi büyük bir ülkeye açılan Boğazları tek başına kontrol etmesi kabul edilemezdi."* (MacFie, 1989: 245). Stalin, Yalta'da Montreux Rejimi'nin Süveyş Kanalı örneğine benzer bir şekilde değiştirilmesi gerektiğini belirtmişti.

Selim Sarper, Sovyet taleplerini Ankara'ya sormadan, doğrudan reddetti. Sarper ve Molotov, 18 Haziran 1945'de tekrar görüşülse de, Sovyet talepleri değişmedi. Böylece Türkiye, Sovyetlerin toprak taleplerinden kolay kolay vazgeçmeyeceğini ve Türkiye için büyük bir tehdit oluşturduğunu açıkça görmüştür.

İttifaklarla ilgili teorilerde, genellikle devletlerin kendi olanaklarıyla karşı koyamayacakları büyük bir dış tehdide karşı daha güçlü devletlerin ittifak ve yardımlarını elde etmeye çalıştıkları söylenir (Uslu, 2000: 204). Türkiye de, kendisini tek başına savunamayacağı büyük bir tehdit olan Sovyetler Birliği'ne karşı Batı devletlerinden destek aramaya başladı. Bu amaçla Türkiye'nin ilk olarak desteğini aradığı ülke İngiltere oldu. Ancak savaştan çok büyük zarar görerek çıkmış olan İngiltere'nin Türkiye'ye destek verebilmesi mümkün değildi. Bunun üzerine Türkiye, savaştan dünyanın en güçlü devleti olarak çıkmış olan Amerika Birleşik Devletleri'nden destek arama yolunu seçti. Ancak bu dönemde Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetler Birliği'nin savaş sonrasındaki bu durumuna bir tepki göstermiyordu. Öncelikle Amerikan kamuoyu henüz Sovyet gerçeğinin farkında değildi. Amerikalıların önceliği, savaşta ülkelerinden çok uzakta görev almış olan askerlerinin ülkelerine geri dönmesiydi. Ayrıca bu dönemde Amerikan yönetimi, savaş sonu dünyasının barış ve güvenliğini milletlerarası işbirliği yoluyla sağlayabileceklerine inanıyordu. Tüm bu nedenlerle Amerika Birleşik Devletleri, 7 Haziran 1945'deki istekler karşısında büyük bir tepki göstermemeyi tercih etti (Ülman, 1961: 57-58). Tüm bunlarla birlikte Sovyetlerin savaş sonrası yayılcı isteklerini sezmiş olan İngiltere, Türkiye'ye diplomatik destek sözü vermiş ve Sovyetler Birliği'ne de meseleyi Postdam Konferansı'na götüreceğini bildirmişti (Gürün, 1983: 153). Böylece Sovyet talepleri müttefiklerin 17 Temmuz - 2 Ağustos 1945 tarihli Postdam Konferansı'nda bir kez daha gündeme geldi.

2.1 Postdam Konferansı'nda Sovyet Talepleri

17 Temmuz – 2 Ağustos 1945 tarihinde İngiltere, Sovyetler Birliği ve Amerika Birleşik Devletleri arasında düzenlenen Postdam Konferansı'nda görüşülen önemli konulardan birisi de Türk Boğazları konusu olmuş ve daha çok, tarafların gayri resmi görüşmelerinde sık sık gündeme gelmiştir.

18 Temmuz gecesi yemekte Stalin Churchill'e, Türkiye-SSCB arasındaki bir ittifakın ancak aralarındaki anlaşmazlıkların çözülmesiyle mümkün olacağını, fakat Türkiye'nin Kars ve Ardahan'ı SSCB'ye geri vermeyi ve Montreux'yu tartışmayı reddettiğini söyledi. Daha sonra 23 Temmuz gecesi başka bir yemekte Stalin Churchill'e dönüp "eğer Marmara'da bize tahkim edilmiş bir pozisyon vermeniz mümkün değilse o zaman Dedeoğlu'nda bir üs alamaz mıyız?" diye sorarak Boğazların denetimi ile ilgili niyetini açıkça dile getirdi. Churchill, Boğazlarda

SSCB'nin istediği yönde bir düzenlemeyi desteklediğini ama bunun Türkiye'nin toprak bütünlüğünü konuma koşuluna bağlı bulunduğunu belirtti. Değişikliğin çok taraflı yapılması gereğinin altını çizdi. Ayrıca Churchill, SSCB'nin Boğazlarda üs isteğini kabul etmeyeceğini bildirdi. ABD ise Kars ve Ardahan'la ilgili olarak "toprak verme sorununun Türk ve Rusların kendi başlarına oturup halletmeleri gereken bir sorun olduğunu" düşünüyordu. Konferans sonunda kabul edilen protokolün 16.maddesinde, üç hükümetin o günkü koşullara yanıt vermediği için, Montreux'de değişiklik yapılması gerektiği konusunda görüş birliğine vardıkları açıklandı. Ancak ortak bir karara ulaşılamadı. Konunun, her bir tarafın Türkiye'yle doğrudan görüşmeler yoluyla ele alınması ve her üç devletin de görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirmeleri kararlaştırıldı (Oran, 2002: 502-503).

Sonuç olarak, Sovyetlerin Boğazlarda üs talepleri ve Montreux rejiminin değiştirilmesi konusunda taraflar, Postdam Konferansı'nda bir ilerleme kaydedememişler ve kesin bir karara varamamışlardır (De Luca, 1977: 512). Dolayısıyla Türkiye, Postdam Konferansı'nda İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin desteğini sağlayamamıştır. ABD Başkanı Truman, Boğazları bir uluslararası su yolu statüsüne koymak gibi Sovyetlerden farklı bir amaçla da olsa Moskova ile Montreux'yü değiştirme konusunda anlaşmış, ayrıca yukarıda da belirtildiği gibi, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talep etmesi konusunun iki ülkeyi ilgilendiren bir konu olduğunu belirtmiştir (Sönmezoglu, 2006: 34).

3. ABD'NİN POLİTİKA DEĞİŞİKLİĞİ ve TÜRKİYE'Yİ DESTEKLEME KARARI

Postdam Konferansı'ndan kısa bir süre sonra, Amerika Birleşik Devletleri'nin Boğazlarla ilgili politikası değişmeye başladı. Farklı kaynaklardan incelenirse, bu değişiminin şu nedenlerden dolayı gerçekleştiği söylenebilir:

1. Sovyetlerin Balkanlar üzerindeki emellerini daha II. Dünya Savaşı içinde anlamaya başlayan İngiltere'nin ve Amerikan askeri uzmanlarının ısrarı üzerine Truman'ın politikasını değiştirmeye başlaması. Buna göre, ABD'li askeri uzmanlar, Sovyetlerin istediği gibi Boğazlar rejimi değiştirilirse ve Boğazlara milletlerarası bir su yolu statüsü verilirse bu yolun her iki tarafında geniş bir alanın silahsızlandırılmasının gerekeceğini ve bunun da Türkiye'nin savunmasını çok zayıflatacağını bildirmişler ve Truman bunun üzerine Boğazlar konusunda yeni bir tutum takınmıştır (Ülman, 1961: 63).

2. İran, İkinci Dünya Savaşı sırasında İngiliz ve Sovyet birlikleri tarafından işgal edilmiştir. 1942'nin Ocak ayında İran, İngiltere ve Sovyetler Birliği arasında bir anlaşma yapılmış ve iki devlet, savaşın bitmesinden sonra 6 ay içinde askeri unsurlarını İran'dan geri çekmeyi kabul etmişlerdir. 1945 Eylülü'nde Sovyetler Birliği ve İngiltere, Londra'da yapılan dışişleri bakanları konferansında İran'daki Sovyet ve İngiliz askerlerini 2 Mart 1946'da çekme kararı almışlardır. Ancak geri çekilme tarihi yaklaşırken Sovyetler Birliği, İran'daki askerlerini geri çekme hazırlıklarına başlamamış, aksine asker sayısını arttırmaya başlamıştır. Bunun üzerine Amerika Birleşik Devletleri, Kasım 1945'de Sovyetler Birliği'nden İran'daki güçlerini 1 Ocak 1946'dan itibaren geri çekmesini istemiştir. Ancak Moskova buna yanaşmamıştır. Bu durumu gören Amerika Birleşik Devletleri yöneticileri, savaştan sonra ortaya çıkan Sovyet politikasından endişe duymaya başlamışlardır. Başkan Truman'a göre Sovyetler Birliği, zayıf bir devletin haklarına saygı duymamıştır ve bu durum ileride Sovyetler Birliği'yle işbirliğini çok güçleştirecek, belki imkânsız kılacaktır. Ayrıca İran petrolü Sovyet kontrolüne girerse bu durum dünya hammadde dengelerini değiştirecek ve Batı kendisi için çok gerekli olan İran petrolerinden yoksun kalacaktır. Yine Truman'a göre, İran Sovyet kontrolüne girerse Türkiye üzerindeki Sovyet baskısı daha da

artacak ve Türkiye'nin direnme gücü azalacaktı. Truman, bu durumun Sovyet genişlemesini hızlandıracağından endişeliydi (Ülman, 1961: 69-72).

3. Sovyetler Birliği, Yalta Konferansı sonrasında üzerinde anlaşıldığı gibi davranmamış, Polonya'dan ve Sovyet işgali altındaki diğer ülkelerden çekilmeye yanaşmamış, bu bölgelerde bir Komünist İttifak kurma çabalarına girişmiştir.(Armaoğlu, 1984: 431-435) Bunu gören Amerika Birleşik Devletleri, Sovyet politikalarından rahatsızlık duymaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 33-34).

İşte tüm bu gelişmeler nedeniyle Sovyet politikalarından rahatsız olan Amerika Birleşik Devletleri, Postdam Konferansı'ndan kısa bir süre sonra Boğazlar konusundaki görüşünü değiştirmeye ve Türkiye'yi desteklemeye başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'yi desteklemeye başladığını gösteren ilk önemli gelişme, Türkiye'ye Boğazlar konusuna sunduğu 2 Kasım 1945 tarihli notadır.

Tarafların Postdam Konferansı'nda aldıkları Sovyet talepleri ve Boğazlarla ilgili görüşlerini Türkiye'ye ayrı ayrı bildirme kararı gereği, Amerika Birleşik Devletleri görüşünü Türkiye'ye 2 Kasım 1945'de sunduğu bir notayla bildirdi.² Amerika Birleşik Devletleri'nin Ankara Büyükelçisi Edwin C. Wilson tarafından Türk Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya verilen bu notada, Montreux Sözleşmesi hükümlerinin güncel şartlara uygun bir şekilde değiştirilmesi için milletlerarası bir konferans toplanması teklif edildikten ve çağırıldığı takdirde Amerika Birleşik Devletleri'nin bu konferansa katılmaktan büyük mutluluk duyacağı belirtildikten sonra Montreux Sözleşmesi'nde şu değişikliklerin yapılması istenmekteydi:

1. Montreux Sözleşmesi'ne göre, Türkiye'nin katıldığı bir savaşta, yabancı devletlerin ticaret gemileri ancak bazı kayıt ve şartlara uyarak Türk Boğazlarından geçebilirler.(Madde 5) Amerikan Hükümeti'ne göre sözleşmenin bu hükmü değiştirilmeli ve bütün devletlerin ticaret gemileri, barış zamanında olduğu gibi savaş sırasında da, Süveyş ve Panama Kanalları rejimine benzer bir şekilde Türk Boğazlarından serbestçe geçebilmelidir.

2. Montreux Sözleşmesi'ne göre, savaş zamanında, savaşan devletlerin harp gemileri Boğazlardan geçemez (Madde 19). Amerikan Hükümeti'ne göre, Karadeniz'e sahildar devletlerin harp gemileri Boğazlardan her zaman serbestçe geçebilmelidir.

3. Montreux Sözleşmesi'ne göre, Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemileri bazı kayıt ve şartlar altında barış zamanında Boğazlardan serbestçe geçebilirler (Madde 14 ve 18). Amerikan Hükümeti'ne göre bu hüküm de değiştirilmeli ve barış zamanında Karadeniz'e kıyaslı olan devletlerin açık müsaadesi olduğu hallerde Birleşmiş Milletler adına gönderilecek harp gemileri dışında, Türk Boğazları Karadeniz'e sahildar olmayan devletlerin harp gemilerine kapalı tutulmalıdır.

4. Sözleşmedeki Milletler Cemiyeti deyimini, günün gereklerine uyularak Birleşmiş Milletler deyimini ile değiştirilmeli ve Japonya bu sözleşmeyi imzalayan devletler arasından çıkarılmalıdır (Ülman, 1961: 64-65).

Amerika Birleşik Devletleri'nin notasında Türkiye açısından olumlu olan, Başkan Truman'ın daha önce sürekli olarak Boğazların uluslararası bir güvence altına alınarak geçiş serbestisinin sağlanması görüşünü terk etmiş olmasıdır.(Sönmezoğlu, 2006: 35) Buradan çıkan sonuç, Amerika Birleşik

² 2 Kasım 1945 tarihli ABD notasının metni için bkz. **Aynı Tarihi**, no. 144 içerisinde Kasım 1945, s. 71; Fahri Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1991, s. 141-143.

Devletleri'nin, Boğazların statüsünde önemli değişiklikler yapmak fikrini artık geride bırakmış olduğudur.(Ülman, 1961: 65)

Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'ye gönderdiği notanın bir kopyasını da İngiliz Hükümeti'ne gönderdi. İngiliz Hükümeti, 21 Kasım 1945'de, temelde Amerika Birleşik Devletleri'nin görüşlerini destekleyen, Amerika'dan farklı olarak ise Montreux rejiminin değiştirilmesi konusunda acele edilmemesi gerektiğini belirten bir açıklamada bulundu.³

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Şükrü Saraçoğlu, 5 Aralık 1945'de, Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri notasıyla ilgili düşüncesini açıkladı ve Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri'nin konferans teklifine sıcak baktığını, bu konferansa Amerika'nın katılımının bir zorunluluk olacağını belirtti.⁴ Böylece Türkiye, Boğazlar konusunda Sovyetler Birliği'ne karşı içinde bulunduğu yalnızlıktan kurtulmaya başlamıştır.

Boğazlar konusundaki görüşü değişmeye başlayan Amerika Birleşik Devletleri'nin, Postdam Konferansı'ndan kısa bir süre sonra, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'den toprak talepleriyle ilgili görüşleri de değişti ve Türkiye'nin toprak bütünlüğüyle ilgilenmeye başladı. Bunun en önemli nedeni, yukarıda da belirtildiği gibi Sovyetler Birliği'nin İran üzerinde uyguladığı baskı, İran petrolünün Sovyetler Birliği kontrolüne girebilme tehlikesi, kısacası Orta Doğu'daki yeni gelişmelerdir. Bu durum, Amerika'nın Sovyetler Birliği'ne yönelik yumuşak politikasını gözden geçirmesine neden olmuştur (Sönmezoğlu, 2006: 36).

3.1. Amerikan Savaş Gemisi Missouri'nin Türkiye'ye Gelmesi

ABD ile Türkiye arasında bu gelişmelerin yaşandığı günlerde, 1944'de ABD'de vefat eden Türkiye'nin Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Münir Ertegün'ün cenazesinin Türkiye'ye gönderilmesi konusu gündeme geldi. Amerika Birleşik Devletleri, 6 Mart 1946'da, Münir Ertegün'ün cenazesinin Amerikan Donanması'nın en büyük savaş gemilerinden birisi olan Missouri Savaş Gemisi ile İstanbul'a gönderilmesine karar verdi ve geminin 1946 yılının Mart ayının sonlarına doğru New York'tan yola çıkacağını duyurdu. Aynı gün Amerika, Sovyetler Birliği'ne İran'dan derhal çekilmesi için de bir nota verdi. Vefat eden diplomatlarının cenazelerinin ülkelerine savaş gemileriyle gönderilmelerinin normal bir nezaket kuralı sayılmasıyla birlikte, bunun için ABD Donanması'nın en büyük gemilerinden birisinin seçilmiş olması başlangıçta siyasi çevrelerde şaşkınlık yarattı. Oysa bu hareketin, Sovyetler Birliği'ne karşı yapılmış olan bir hareket olduğuna şüphe yoktur. Sovyetler Birliği'nin İran konusundaki uzlaşmaz tavrını gören Amerika Birleşik Devletleri Donanma Bakanı Forrestal, 1945 yılı sonlarında Akdeniz'e önemli bir deniz kuvveti gönderilmesini önermişti. Başkan Truman'dan da onay olan bu teklif, Dışişleri Bakanı Brynes tarafından Sovyetler'i tahrik edebileceği için eleştirilmiş ve o günlerde gerçekleştirilmemişti. Missouri'nin Ertegün'ün cenazesini getirmek amacıyla Akdeniz'e gönderilmesi, aslında Amerika'nın Sovyetlere karşı tavrı almaya başladığının kesin bir göstergesi olarak değerlendirilir (Ülman, 1961: 73-74).

Missouri'nin Türkiye'ye gelişinin Türk halkı ve idarecileri üzerinde yaptığı etkiyi anlayabilmek için o günlerin gazete yazılarına kısaca bakmak bile yeterlidir. Örneğin, Missouri'nin Türkiye'ye geleceğinin duyurulduğu 6 Mart 1946 tarihinden iki gün sonra, 8 Mart'ta Cumhuriyet Gazetesi, diplomatların cenazelerinin ülkelerine genellikle kruvazörle gönderildiğini belirtmiş, Ertegün'ün cenazesinin getirilmesi için ise Amerikan Donanması'nın en büyük ve en ünlü gemilerinden

³ **Ayın Tarihi**, no. 144 içerisinde Kasım 1945, s. 77.

⁴ **Ayın Tarihi**, no. 145 içerisinde Aralık 1945, s. 14-15.

birisinin gönderilmesi ile ABD'nin Türkiye'ye karşı bir "dostluk eseri" göstermek istediğini yazmıştır.⁵

Türk gazeteleri, daha ilk günden başlayarak Missouri'nin Türkiye'ye gönderilmesinin, ABD'nin Sovyetlere karşı yaptığı bir hamle olduğuna işaret ettiler. Son Posta Gazetesi, 9 Mart'ta çıkan sayısında Amerika'nın Akdeniz'de de büyük bir deniz gücü olduğunu göstermek amacıyla olduğunu ve bunu tüm dünyaya ispat etmek istediğini yazdı.⁶

Erteğün'ün cenazesi, 23 Mart 1946 günü resmi törenle Washington'dan geçirildikten sonra New York'a getirildi. Cenaze aynı gün Missouri'ye yerleştirildi ve Missouri törenle Amerika'dan uğurlandı.⁷

Missouri'nin karşılanması için Türkiye'de büyük hazırlıklar yapıldı, posta pulları çıkartıldı,⁸ sokaklar temizlendi, caddelere bayraklar asıldı, hatta özel "Missouri Sigaraları" bile üretildi.⁹ Türk basınına göre Amerika artık dosttu. Dünyanın en güçlü milleti olan Amerika, bu gücünü yalnızca insanlık ve medeniyet şartlarına göre iyi niyetle kullanmaktaydı.¹⁰

Amerikan Missouri Savaş Gemisi, Son Posta Gazetesi'nin "Welcome Missouri" başlıklı haberinde yazdığı gibi 5 Nisan 1946 sabahı saat 8'de İstanbul'a ulaştı.¹¹ Gelirken Amerikan Başkanı Truman'ın Türkiye Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye "İnönü'den ve Türk milletinden sıkı bir dostluk beklediği" mesajını da getiren Missouri, ziyaretiyle Türk-Amerikan ilişkilerinde belirgin bir iz bıraktı.

ABD-Türkiye ilişkilerinin yön değiştirmeye başladığını gösteren bir başka gelişme de, ABD Başkanı Truman'ın Missouri'nin İstanbul'a ulaştığı 5 Nisan 1945 günü Chicago'da yaptığı "Ordu Konuşması" oldu. Başkan Truman, bu konuşmada Amerikan dış politikasının yeni yönünü çiziyor ve kuvvetli bir devlet olmanın Birleşik Amerika'ya sorumluluklar yüklediğini, bu sorumluluklardan kaçmanın milletlerarası güvene büyük bir ihanet olacağını söylüyordu. Ancak, Başkan Truman'ın bu konuşmasının Türkiye'de en çok dikkat çeken kısmı, Orta Doğu'nun durumu ile ilgili olanıdır. Amerika Birleşik Devletleri'nin bundan böyle de milletlerarası deniz ulaşımındaki engellerin kaldırılması ve hiçbir devletin coğrafi konumunun elverişsizliği yüzünden milletlerarası liman ve su yollarına çıkmaktan mahrum kalmaması için gayret sarfına devam edeceğini söyleyen Başkan Truman, Orta Doğu'nun durumu konusunda şöyle konuşmaktaydı (Ülman, 1961: 73-74):

"Gözlerimizi yakın ve Orta Doğu'ya çevirdiğimiz zaman vahim meseleler arzeden bir bölge ile karşılaşyoruz. Bu bölgede geniş tabii kaynaklar vardır. En işlek kara, hava ve deniz yolları buradan geçmektedir. Bu bakımdan büyük iktisadi ve stratejik önemi vardır. Fakat bu bölgedeki milletlerin hiçbiri ne yalnız, ne de birlikte, kendilerine yöneltilecek bir tecavüze karşı koyabilecek kadar kuvvetlidirler. Böyle olunca da Yakın ve Orta Doğu'nun bu bölge dışı büyük devletlerarasında kuvvetli bir rekabet alanı olduğunu ve bu rekabetin birdenbire bir çatışma doğurabileceğini kestirmek kolaydır. Yakın ve Orta Doğu'da küçük ve ya büyük hiçbir devletin Birleşmiş Milletler kanalıyla diğer devletlerin menfaatleriyle uzlaştıramayacağı hiçbir meşru menfaati yoktur. Birleşmiş Milletler'in, Yakın ve Orta Doğu ülkelerinin egemenlik ve toprak bütünlüklerinin baskı ve ya sızma yolu ile tehdit edilmemesi konusunda ısrar hakkı vardır."

⁵ Cumhuriyet, 8 Mart 1946, s. 2

⁶ Son Posta, 9 Mart 1946, s. 7

⁷ Cumhuriyet, 24 Mart 1946, s. 3

⁸ Cumhuriyet, 27 Mart 1946, s. 3

⁹ Son Posta, 5 Nisan 1946, s. 3

¹⁰ Cumhuriyet, 5 Nisan 1946, s. 3

¹¹ Son Posta, 5 Nisan 1946, s. 1

Amerika artık Boğazlarla birlikte, Türkiye'nin toprak bütünlüğünü de savunmaya başlamıştır.

Yukarıda, ittifaklarla ilgili teorilerin küçük devletlerin büyük bir devlet tarafından tehdit edildiklerinde, daha büyük bir devletin desteğini aradıklarını söylediğinden söz etmiştik. Aynı teoriler, genellikle daha zayıf devletle ittifak kuran ve destek veren büyük devletin de bu yolla nüfuzunu stratejik bölgelere doğru yaymak ve temel düşmanın başka devletlerin kaynaklarına sahip olmasını engellemek istediğini söylemektedir.(Uslu, 2000: 204) Açıkça görüldüğü gibi, Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye'ye Missouri'yi göndermesi, Başkan Truman'ın Ordu Günü konuşması gibi gelişmeler bu teoriye uymaktadır. ABD'nin, Orta Doğu'daki stratejik bölgelerin ve enerji kaynaklarının Sovyetler Birliği tarafından ele geçirilmesini engellemek için Orta Doğu'yla ve Türkiye'yle ilgilenmeye, ittifak geliştirmeye başladığını görmek zor değildir. Bu yeni strateji, ABD diplomasisini tamamen değiştiren "Çevreleme Politikası" ya da "Sınırlandırma Politikası"nın başlangıcıdır. 1946'dan sonra ABD ve Sovyetler Birliği'nin dünyadaki politik nüfuz bölgeleri yavaş yavaş ortaya çıkmaya başlayacak ve Sovyetler Birliği çökene kadar da yerlerine kalacaklardır. Buna göre Sovyetler Birliği Doğu Avrupa ülkelerini kendi uzantısı haline getirirken, Almanya'nın batı bölgeleri Birleşik Amerika liderliğinde birleşecektir. (Kissinger, 2007: 427-428) Bu Soğuk Savaş döneminde Türkiye, 1946'dan itibaren Amerika ve Batı Bloku'nun yanında yerini almaya başlamıştır.

Missouri'nin ziyaretini izleyen günlerde Türk-Amerikan ilişkilerinin daha da sıcak bir döneme girmesini sağlayan gelişmelerden birisi de 7 Mayıs 1946'da yapılan bir anlaşmayla¹² ABD'nin, Türkiye'nin II.Dünya Savaşı sırasında "Ödünç Verme ve Kiralama Yasası" yoluyla aldığı borçlarını silmesiydi. Böylece ABD, tıpkı benzer anlaşmalar yaptığı Avrupa'daki müttefiklerine yaptığı gibi, savaş sonrasında ekonomik bir darboğazdan geçmekte olan Türkiye'nin sırtından da ağır bir yük kaldırmış oluyordu.(Oran, 2002: 525) Yine bu anlaşmayla Türkiye, ABD'ye 4,5 Milyon \$ ödeyerek, o ana kadar bu ülkeden Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu çerçevesinde almış olduğu tüm araç-gereç ve malzemeyi kendi mülkiyetine geçirme hakkı elde ediyordu (Sönmezoglu, 2006: 37).

Ancak tüm bu gelişmeler, Sovyetler Birliği'nin Türkiye üzerindeki taleplerinden vazgeçmesine yetmedi. Sovyetler Birliği, Türkiye'ye 7 Ağustos 1946'da yeni bir nota verdi.¹³ Sovyetler Birliği'nin birer kopyasını İngiltere ve ABD'ye de gönderdiği notada genel olarak şu görüşlere verilmekteydi:

1. Boğazlar bütün devletlerin ticaret gemilerine sürekli açık olmalıdır.
2. Boğazlar Karadeniz devletlerinin savaş gemilerine devamlı açık olmalıdır.
3. Boğazlar özel olarak tespit edilecek haller dışında Karadeniz'e sahili olmayan devletlerin savaş gemilerine kapalı olmalıdır.
4. Boğazlardan geçiş rejimini düzenleme yetkisi Türkiye ile Karadeniz devletlerine ait olmalıdır.
5. Boğazlar Türkiye ve Sovyetler Birliği tarafından ortaklaşa savunulmalıdır.

Türk Hükümeti, Sovyet notasını yanıtlamadan önce, bu konudaki fikirlerini öğrenmek amacıyla ABD'ye görüşlerini sordu. Konu, Beyaz Saray toplantısında, 15 Ağustos 1946'da ele alındı. Toplantıda Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi kontrol etmeyi amaçladığı, bu amacını gerçekleştirirse yeni hedef olarak Yunanistan'ı seçeceği ve bu iki ülkenin kaybedilmesinin ABD açısından Orta Doğu ve Akdeniz'de çok büyük sorunlar yaratacağı konusunda fikir birliğine varıldı. ABD

¹² Anlaşmanın metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, s.143-147.

¹³ Notanın tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, no.153 içerisinde Ağustos,1946, s.72-74.

yönetimi, toplantının ardından Sovyetlere karşı daha sert bir politika izlenmesine karar verdi. Bunun sonucu olarak, ABD'nin 18 Ağustos 1946'da Akdeniz'e bir filo göndereceği açıklandı. Bunun ardından da 19 Ağustos'ta, Sovyetler Birliği'ne 7 Ağustos 1946 tarihli notanın cevabi notası verildi.¹⁴

Amerika Birleşik Devletleri, Sovyetlere sunduğu cevabi notada Sovyetlerin ilk 3 talebiyle genel olarak aynı fikirde olduğunu belirtti. ABD'nin kabul etmediği konular ise 4. ve 5. taleplerdi. Buna göre:

“Sovyet notasında zikredilen dördüncü teklif (...) Montreux Sözleşmesi'nin tadilinden ziyade sadece Türkiye ile Karadeniz devletlerine münhasır kalacak yeni bir rejimin kurulmasını derpiş eder mahiyette görünmektedir. Hükümetimizin görüşü şudur ki, Boğazlar rejimi yalnız Karadeniz devletlerine değil, fakat Birleşik Amerika da dahil olmak üzere diğer devletlere de taalluk eden bir meseledir. Binaenaleyh, Amerikan Hükümeti, Boğazlar rejiminin kurulması işinin diğer devletler dışarıda bırakılmak suretiyle Karadeniz devletlerinin yetkisi dâhilinde bulunmasına dair Sovyet görüşüyle mutabık olamaz.

Sovyet notasında zikredilen beşinci teklif, Türkiye ile Sovyetler Birliği'nin Boğazların savunmasını müştereken yapması yolundadır. Hükümetimizin kesin düşüncesi şudur: Türkiye Boğazların savunmasından başlıca sorumlu olarak kalmaya devam etmelidir. Eğer Boğazlar bir mütecaviz tarafından bir tecavüz ve ya bir tecavüz tehdidine konu olursa bundan doğacak durum milletlerarası güvenlik için bir tehdit ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi tarafından harekete geçilmesi için açık bir sebep teşkil edecektir.” (Ülman, 1961: 80-81).

Bu nota, bir yıldan kısa bir süre önce ABD'nin konuya ilişkin görüşlerini Türkiye'ye bildirdiği notadan oldukça farklı bir nitelik taşıyor, o günden sonra uluslararası koşullarda çok şeyin değiştiğini gösteriyordu. Zira artık ABD dış politika yapıcılarının çok büyük bir bölümü, Sovyetler Birliği'nin Türkiye'yi denetim altına alma çabaları içerisinde olduğunu, bunun ardından da Orta Doğu'da başka girişimlerde bulunabileceğini düşünmekte ve bu görüşleri Başkan Truman tarafından da kabul görmekteydi (Sönmezoğlu, 2006: 36-37).

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye lehine değişmekte olan bu tutumuna rağmen, Sovyetler Birliği, Türkiye'ye yönelik taleplerini tekrar etmekten vazgeçmedi. Sovyetler Birliği, 24 Eylül 1946'da taleplerinde ısrar eden bir notayı Türkiye'ye verdi.¹⁵ Boğazlar meselesini sadece Karadeniz devletleri arasında çözmek isteyen Sovyetler, bu defa notanın birer kopyasını ABD ve İngiltere'ye vermedi. Ancak Türkiye, 24 Eylül notasından Amerika Birleşik Devletleri'ni haberdar etti. Böylece Sovyetler Birliği'nin Boğazlar meselesini Türkiye ile baş başa çözmek isteğinin, sadece Boğazları Sovyet gemilerine açmak değil, aynı zamanda İngiltere ve ABD'nin donanma ve hava kuvvetlerine kapatmak amacını taşıdığını anlayan Amerika Birleşik Devletleri, ilk notasında savunduğu esaslar dahilinde Türkiye'yi savundu (Ülman, 1961: 83-84). Amerika Birleşik Devletleri, bu görüşlerini kapsayan bir notayı 9 Ekim 1946 tarihinde Sovyetler Birliği'ne vermiştir.¹⁶ Türkiye, Sovyet notasını yanıtlamak için ABD'nin harekete geçmesini bekledi ve ABD'den sonra, 18 Ekim 1946'da Sovyetler Birliği'ne cevabi notasını sundu. Türkiye notasında, Sovyet isteklerini kesin bir dille reddetti.¹⁷

Sovyetler Birliği, bu tarihten sonra da Türkiye üzerindeki taleplerini kabul ettirebilmek için Türkiye'ye baskı yapmaya devam etti. Sovyet baskısı,

¹⁴Notanın tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, no.153 içerisinde Ağustos, 1946,s.74-75; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, s. 148-151.

¹⁵ 24 Eylül 1946 tarihli Sovyet notasının tam metni için bkz. **Ayın Tarihi**, no.154 içerisinde Eylül,1946, s. 46-51.

¹⁶ ABD'nin Sovyetler Birliği'ne verdiği 9 Ekim 1946 tarihli notanın metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, s.150-152.

¹⁷ 18 Ekim 1946 tarihli Türk notasının metni için bkz. **Ayın Tarihi**, no. 155 içerisinde Ekim, 1946, s. 58-71.

Türkiye'nin dış politikasında batıya ve özellikle Amerika Birleşik Devletleri'ne daha da yakınlaşmaya başlamasına neden oldu. Türkiye, Sovyetler Birliği'ne karşı güvenliğini korumak ve bu yıllarda iyice kötüleşen ekonomisini düzeltebilmek için Amerika Birleşik Devletleri'nin ekonomik ve askeri desteğini doğrudan sağlayabilme amacını taşıyan diplomatik faaliyetlerini yoğunlaştırdı.

4. TRUMAN DOKTRİNİ

4.1 Doktrin'in Ortaya Çıkmasının Nedenleri

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye ekonomisi iki sorunla karşı karşıyaydı. Bir yandan savaş sırasında yükselen gıda maddeleri ve hammadde fiyatları yavaş yavaş normalde döndüğünden bunları ihraç eden Türkiye'nin gelirlerinde bir azalma sözü konusu olurken; diğer yandan da Sovyet tehdidi nedeniyle ordusunu terhis edememesi büyük bir ekonomik yük getiriyordu (Sönmezoğlu, 2006: 37). Ayrıca Türkiye, o yıllarda elinde bulunan 245 Milyon \$'lık altın ve döviz stokunu da Sovyetlerle bir savaş ihtimalini düşünerek kullanmıyordu. Bu ekonomik sıkıntılar, Türk idarecilerini dış kredilerden faydalanma yoluna itiyordu (Ülman, 1961: 90).

ABD o yıllarda birçok ülke için olduğu gibi Türkiye için de en birincil ekonomik cazibe kaynağıydı. Türkiye, savaş sonrası kötü durumdaki ekonomisini düzeltebilmek için 1945 yılının sonlarına doğru Amerika Birleşik Devletleri'nden 300 Milyon \$'lık kredi istedi. Ancak Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye'nin isteğine olumsuz yanıt verdi. Bundan yaklaşık 1 yıl sonra, Ekim 1946'da ABD, Türkiye'ye 5 yıl vadeli ve %4 faizli 25-50 Milyon \$'lık bir kredi açıldığını bildirdi. Ancak bu miktar, Türkiye'nin istediğinden çok az olduğu gibi, Türkiye'nin ekonomik sorunlarını gidermekten de çok uzaktı (Ülman, 1961: 91-92).

Tam bu günlerde, İngiltere'den gelen bir haberle Amerika Birleşik Devletleri'nin politikası büyük bir değişim sürecine girecekti. 21 Şubat 1947 Cuma gününün öğle saatlerinde, İngiltere'nin ABD'deki Büyükelçisi'nin sekreteri olan Lord Inverchapel, ABD Dışişleri Bakanlığı'na arayarak İngiltere Büyükelçisi'nin George Marshall'a Yunanistan ve Türkiye ile ilgili çok önemli bir bilgiyi aktarmak üzere kendisine talimat verdiğini söyledi ve randevu istedi (Satterthwaite, 1972: 74).

İngiltere'nin Amerika Birleşik Devletleri'ne verdiği bu çok önemli bilgi, İngiltere'nin bir süredir Türkiye ve Yunanistan'a vermekte olduğu ekonomik ve askeri yardımı artık veremeyeceğiydi (Sönmezoğlu, 2006: 37). Amerika Birleşik Devletleri'ne Türkiye ve Yunanistan'la ilgili ayrı ayrı verdiği memorandumlarda İngiltere, Türkiye'nin Batı savunması için ehemmiyetini belirterek Türkiye'nin hem askeri hem de ekonomik yönden desteklenmesi gerektiğini, İngiltere'nin artık bu yardımı sürdüremeyeceğini ve hatta Yunanistan'daki askerlerini dahi geri çekmek zorunda bulunduğunu ve dolayısıyla artık bu sorumluluğun Amerika Birleşik Devletleri'ne düştüğünü belirtiyordu.(Armaoğlu, 1984: 441-442) Böylece İngiltere, II. Dünya Savaşı'na kadar devam eden dünya siyaset sahnesindeki rolünü Amerika Birleşik Devletleri'ne bırakıyordu.

Bu günlerde İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri'nin ortak endişesi, Yunanistan'da devam etmekte olan iç savaş ve karışıklıktan sonra aşırı solcu bir iktidarın işbaşına gelmesi ve böylece Sovyet etki alanının içine Yunanistan'ı da alacak bir biçimde güneye doğru genişlemesiydi. Başkan Truman'a göre, Sovyetler Birliği Yunanistan'dan sonra Türkiye'yi de denetim altına alacak olursa, Amerika Birleşik Devletleri ve Batı Avrupa için yaşamsal öneme sahip Orta Doğu, Sovyet etki alanı içine girebilirdi (Sander, 2007: 258; Jackson, 1979: 1049).

Bu gelişmeler üzerine Başkan Truman, ilk olarak Dışişleri Bakanı George Marshall, Savaş Bakanı Robert Patterson ve Donanma Bakanı James Forrestal ile görüştü. Daha sonra da Dean Acheson ve Henderson'la görüşen ABD Başkanı,

İngiltere'nin 1 Nisan 1947'de Türkiye ve Yunanistan'a vermeyi keseceği yardımın Amerika Birleşik Devletleri tarafından verilmesi yönünde karar aldı (Satterthwaite, 1972: 76).

4.2 Doktrin'in İlanı

Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye ve Yunanistan'a yardım edebilmesi için Kongre'yi ikna etmesi gereken Başkan Truman, 12 Mart 1947'de Kongre'de bu konuyla ilgili bir konuşma yaptı (Oran, 2002: 528).¹⁸ Truman, daha sonra "*Truman Doktrini*" olarak anılacak olan tarihi konuşmasında özetle; Amerikan Hükümeti'nin Yunanistan Hükümeti'nden acil bir mali ve iktisadi yardım çağrısı aldığını, Yunanistan'daki Amerikan Ekonomik Misyonu ve ABD Büyükelçisi'nin raporlarından "Yunanistan'ın özgür bile ülke olarak kalabilmesi için söz konusu yardımın gerekli olduğunun" anlaşıldığını, Yunanistan'ın varlığının komünistlerce yönetilen birkaç bin silahlı kişi tarafından tehdit edildiğini, Yunanistan Hükümeti'nin mevcut durumla baş edemediğini, Yunan ordusunun küçük ve zayıf olduğunu, bundan dolayı kendi kendine yeten ve kendi kendine saygısı olan bir demokrasi olabilmesi için Yunanistan'a yardım yapılması gerektiğini söyledi. Yunanistan'a ilişkin cümlelerini bitirdikten sonra Truman, Yunanistan'ın komşusu olan Türkiye'nin de ABD'nin ilgisini hak ettiğini söyleyerek, Türkiye'nin ABD ve Batı dünyası için taşıdığı önemin altını çizdi. Truman'a göre, "Bağımsız ve iktisadi açıdan istikrarlı bir devlet olarak Türkiye'nin geleceği dünyanın özgürlük sever halkları için, Yunanistan'ın geleceğinden daha az önem taşımamaktaydı." Türkiye'nin içinde bulunduğu şartların Yunanistan'ından farklı olduğuna ve savaş sırasından ABD ve İngiltere'den Türkiye'ye malzeme yardımında bulunulduğuna işaret eden Truman, "Yine de Türkiye bizim desteğimize ihtiyaç duymaktadır. Savaştan beri Türkiye, ulusal bütünlüğünün sağlanması için elzem olan modernizasyonu gerçekleştirebilmek için ABD ve İngiltere'den ek yardımlar istemiştir. Bu bütünlük, Orta Doğu'da düzenin korunması için gereklidir. İngiltere Hükümeti, içinde bulunduğu güç durum nedeniyle, Türkiye'ye daha fazla mali ve iktisadi yardım yapamayacağını bize bildirmiştir. Yunanistan gibi Türkiye de ihtiyaç duyduğu yardımı almalıdır. ABD bunu vermelidir. Bu yardımı sağlayabilecek tek ülke biziz" sözleriyle Kongre'yi ikna etmeye çalıştı (Oran, 2002: 528-529).

Başkan Truman, 12 Mart 1947'deki konuşmasında Kongre'den 3 istekte bulundu. Bu istekler:

1. Türkiye ve Yunanistan'a yardım amacıyla 30 Haziran 1948'e kadar geçerli olmak şartıyla 400 milyon \$ bütçe,
2. Yunanistan ve Türkiye'ye sivil ve askeri Amerikan personelinin gönderilmesi,
3. Seçilecek Türk ve Yunan personelin Amerika Birleşik Devletleri'nde eğitilmesiydi (Satterthwaite, 1972: 78).

Başkan Truman'ın 12 Mart 1947 tarihli konuşması, Türk basınında geniş yer almıştır. 14 Mart 1947 tarihli Ulus Gazetesi, Truman'ın Türkiye ve Yunanistan hakkında söylediklerini kısaca özetledikten sonra, Türkiye'nin iç durumunun Yunanistan'dan daha iyi olduğunu, güçlü bir hükümeti olduğunu ve sağlam bir rejimle yönetildiğini belirtmiştir. Ulus Gazetesi, bu duruma karşın Türkiye'nin iki yıldır ağır bir dış baskı altında olduğunu, Boğazlarda üs ve doğuda toprak tehdidinin bulunduğunu yazmıştır. Nihat Erim Ulus'taki yazısına şöyle devam etmiştir: "Şimdi Truman'ın ağzından dünyanın en kuvvetli cumhuriyetinin bizim yanımızda yer aldığını öğrenmiş bulunuyoruz. Bu vaziyet alış bizim için sürpriz

¹⁸ Konuşmanın tam metni için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle..*, s. 152-158.

olmamıştır. (...) Nihayet şerefli milletlerin verdikleri sözü her ne pahasına olursa olsun tutacağından zerrece şüphemiz yoktur.”¹⁹

Cumhuriyet Gazetesi ise 13 Mart 1947'deki sayısında Truman'ın konuşmasının tarihi bir önem taşıdığını yazıyordu. Yazıda ayrıca, Amerika Birleşik Devletleri'nin, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne Orta Doğu ekseninde önem verdiği de belirtiliyordu.²⁰

Yine Ulus Gazetesi'ne göre, Amerika Birleşik Devletleri dünyada bir “barış kurucu”ydü.²¹

Türk basınında Truman'ın bu konuşmasından endişe duyan bazı yazılar da yok değildi. Bu endişe, Başkan Truman'ın Türkiye ile Yunanistan'a yardım gereğini Amerikan Kongresi'ne izah ederken yapılacak yardımların amaca uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını tetkik için gerekli tedbirlerin alınacağını söylemesinden doğmuştu. Bazı yazarlar bu tedbirlerin niteliği hakkında şüphe göstererek, Amerikan yardımının Türkiye'nin başına yeni bir Düyun-u Umumiye kesilebileceğini söylediler. Ancak bu yazılar, birkaç gazete arasında bir polemik açmaktan öteye gidemedi (Ülman, 1961: 100-101).

4.3 Doktrin'in Amerikan Kongresi'nde Tartışılması ve Yasalaşması

Başkan Truman'ın konuşmasından sonra, konu Amerikan Kongresi'nde tartışıldı. Kongre üyeleri arasında doktrini geleneksel Amerikan dış politikasından sapmanın bir örneği olarak gören ve ağır biçimde eleştirenler de vardı. ABD, doktrin yoluyla İngiltere'nin Orta Doğu'daki mirasçısı hale geliyor ve elle tutulur hiçbir çıkarı yokken Yunanistan ve Türkiye'nin savunmasını üstleniyordu. Öte yandan, Türkiye ve Yunanistan'ın demokratik değil otokratik rejimlerle yönetildiğini ve yardımın bu rejimleri güçlendireceğini dile getiren bazı Kongre üyeleri de, savaşın hemen ardından gereksiz yere dışarıya para akıtılmasına karşı çıktılar. Bu arada, Yunanistan'a yapılacak yardımı haklı bulup, Türkiye'ye yardım yapılmasını engellemeye çalışanlar da oldu. Bazı üyelere göre, Türkiye II.Dünya Savaşı'na katılmamış, savaşın getirdiği büyük yıkıma uğramamıştı. Üstelik 245 Milyon \$'lık bir altın ve döviz stoku bulundurmaktaydı. Dolayısıyla yardımı hak etmiyordu (Oran, 2002: 531).

Truman Doktrini'nin Kongre'den geçmesini isteyen çevreler ise, Türkiye yönetiminin demokratik olmadığı ve yapılacak yardımın Türkiye'deki otokratik rejimi güçlendireceği yönündeki bu eleştirilere, Türkiye'nin artık (1946'da) çok partili rejime geçmiş bulunduğu, yapılacak yardımın Türkiye'nin iç ve dış sorunlarını azaltacağından, çok partili demokratik sistemin güçlenmesine de yardımcı olacağı şeklinde karşılık verdiler.

Aynı çevreler, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemiş olması konusunda ise Türkiye'nin hiçbir zaman Almanya'nın tarafını tutmadığını, müttefiklerin Türkiye'nin tarafsız kalmasını savaşa girmesinden daha faydalı bulduklarını ve Türk tarafsızlığının savaşın kazanılmasında büyük payı olduğunu söylemişlerdir (Ülman, 1961: 104).

Truman'ın istekleri yaklaşık 2 ay boyunca Kongre'de tartışıldı. Tartışmalar sonunda Başkan'a Türkiye ve Yunanistan'a askeri uzmanlar gönderme ve bu iki ülkeye yardım yapılabilmesi için 400 Milyon \$ (300 Milyon \$ Yunanistan, 100 Milyon \$ Türkiye için) kullanabilme yetkisi verildi. Teklif, 22 Nisan 1947'de

¹⁹ **Ulus**, 14 Mart 1947, s. 1.

²⁰ **Cumhuriyet**, 13 Mart 1947, s. 3.

²¹ **Ulus**, 15 Mart 1947, s. 1.

Senato'da 23'e karşı 67 oyla, 9 Mayıs 1947'de de Temsilciler Meclisi'nde 107'ye karşı 287 kabul edildi (Ülman, 1961: 105; Sönmezoğlu, 2006: 38).²²

Kongre'de "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası" ya da "Public Law 75" olarak yasalaşan doktrin, 22 Mayıs 1947'de Başkan Truman'ın onayıyla yürürlüğe girdi (Oran, 2002: 532).

Yasa, Amerika Birleşik Devletleri Başkanı'na Türkiye ve Yunanistan'a mali yardımla birlikte malzeme, hizmet ve bilgi yardımı da yapma, bu arada askeri ve teknik uzmanlar gönderme yetkisini vermiş ve bunun için 400 Milyon \$'lık bir tahsilat ayırmıştır. Yine aynı kanun gereğince, yapılacak yardım Amerikan Başkanı'nın bilgi ve onayı olmadan Türkiye ve Yunanistan tarafından yardımın amaçları dışında kullanılamayacak, Türk ve Yunan Hükümetleri bu iki ülkeye yapılacak yardımın yerinde ve amacına uygun olarak kullanılıp kullanılmadığını denetlemek için gönderilecek yetkili kişilere gerekli bilgiyi vermekten kaçınmayacakları gibi Amerikan Basın ve radyo temsilcilerinin yardımın kullanılmasında ülkelerinde serbestçe inceleme yapıp bilgi toplamalarına da engel olmayacaklardır. Kanunun önemli noktalarından birisi de "Vandenberg değişikliği" adıyla bilinen değişikliktir. Buna göre; Güvenlik Konseyi ya da Genel Kurul, Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardımın kesilmesini isterse, Türk ya da Yunan Hükümetleri artık yardım istemediklerini bildirirlerse, Amerikan Başkanı bu kanun amaçlarının gereği gibi gerçekleştiğine ya da gerçekleşmesi imkanı kalmadığına karar verirse, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye ve Yunanistan'a yaptığı yardıma son verecekti (Ülman, 1961: 105).

4.4 Truman Doktrini Çerçevesinde Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Anlaşma

Yardımanın başlaması için antlaşma ise, Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında, 12 Temmuz 1947 tarihinde Ankara'da imzalandı.²³

12 Temmuz 1947 tarihli "Türkiye'ye Yapılacak Yardım Hakkında Antlaşma"nın içeriği, 22 Mayıs'ta ABD'de yürürlüğe giren "Yunanistan ve Türkiye'ye Yardım Yasası"ndan daha yumuşak sayılabilir. Bu değişikliğin nedeni, Türkiye'nin tarihinde yaşadığı Kapitülasyon gibi derin bir deneyimin etkisi ve yetkililerin bu konuda Türk kamuoyundan gelebilecek tepkileri engellemek istemeleri olarak kabul edilebilir (Satterthwaite, 1972: 79). Bunun sonucu olarak antlaşma metninde ABD yardımının bağlı olacağı şartlar teker teker yazılmamıştır. Ayrıca Misyon Başkanı, (ABD'nin Türkiye Büyükelçisi) Türk Hükümeti'ne bu antlaşma gereğince sağlanan yardımın gayelerinin elde edilmesine yarayacak bilgiyi ve teknik yardımı; buna karşılık Türk Hükümeti de Misyon Başkanı ve temsilcilerine yapılan yardımın kullanılışı ve ilerleyişi hakkında rapor, bilgi ve gözlem şeklinde her türlü kolaylık ve yardımı sağlayacaktır. Bundan başka, Türkiye ile imzalanan antlaşmada, bu antlaşma hükümlerine uyulmazsa yardımın kesileceğiyle ilgili hiçbir kayıt yoktur. Amerikan basın ve radyo temsilcilerine sağlanacak serbestliğe gelince, Türk Hükümeti bu konuda da antlaşmaya bir kayıt koydurmuştur. Antlaşmanın 3.maddesine göre, Birleşik Devletler basın ve radyo temsilcilerinin bu yardımın kullanılmasını serbestçe izleyip gözlemlerini bildirmelerine, ancak "iki ülkenin güvenliği ile kabili telif olduğu nispette" müsaade edilecektir. Bu hükümlerin yanı sıra, antlaşmada, yapılacak yardımın başka amaçlarla kullanılamayacağı ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi ya da Genel Kurulu yardımın devamını lüzumsuz ya da gereksiz bulursa yardımın kesileceğine dair hükümler de bulunmaktadır (Ülman, 1961: 111-112).

²² Joseph C. Satterthwaite, teklifin Temsilciler Meclisi'nde kabul tarihini 9 Mayıs değil, 8 Mayıs 1947 olarak vermektedir, Joseph C. Satterthwaite, a.g.m., s. 78.

²³ **Cumhuriyet**, 13 Temmuz 1947, s. 1; Antlaşmanın metni için bkz. Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, s. 162-165; **Düster**, III. Tertip, Cilt 28, s. 1485-1488.

Antlaşmadaki başka bir önemli madde ise 4.maddedir. Buna göre Türkiye'ye yardım olarak verilen malzemenin mülkiyeti Türkiye'nin değildir. Ayrıca bu malzeme, verilme amacı dışında kullanılamayacaktır.

Yardımların yapılması ve kullanılmasına gelince; antlaşmanın imzalanmasından sonra Türkiye'ye yardımlar önce bağımsız bir program çerçevesinde gönderildi. 1948'de Türkiye ve Yunanistan'a yapılan yardım, Amerikan Kongresi tarafından Dış Yardım Yasası içine aktarıldı. Böylece Truman Doktrini'nde bir kereye mahsusmuş gibi sunulan yardımlar süreklilik kazanmış oldu. 6 Ekim 1949'da Karşılıklı Savunma Yasası'nın (Mutual Defence Act) kabul edilmesiyle, yardımlar bu çerçevede değerlendirilmeye başlandı. Amerikan yardımlarının yönetimi de Ekonomik İşbirliği İdaresi'ne geçti.

Doktrinde Türkiye'ye verilmesi öngörülen 100 Milyon \$'lık malzemenin tamamının gönderilip gönderilmediği konusunda farklı görüşler vardır. Bazı kaynaklara göre Amerikalılar, Yunanistan ve Türkiye'ye gönderilecek olan yardımda kısıntıya gitmişlerdir. Türkiye'ye sadece 69 Milyon \$'lık malzeme ulaştırılmıştır.(Altan, 1986: 87-88)

1947-1949 döneminde, Truman Doktrini'nde yer alan askeri malzeme yardımı da dahil olmak üzere, Türkiye'ye verilen Amerikan yardımının tutarı 152.5 Milyon \$ oldu. Bunun 147.5 Milyon \$'lık bölümü hava, kara ve deniz kuvvetlerinin modernizasyonu için kullanılırken, 5 Milyon \$ kadarı yol yapım çalışmaları için ayrıldı.

1947-1951 yılları arasında ise Türkiye'ye yapılan Amerikan askeri yardımının miktarı toplam 400 Milyon \$'a ulaştı (Oran, 2002: 534-535).

5. MARSHALL PLANI

5.1 Plan'ın Yapılmasının Nedenleri, İlanı ve Geliştirilmesi

Truman Doktrini, esas itibariyle Yunanistan ve Türkiye'ye askeri yardımı öngörmüştür. Çünkü bu iki ülke Sovyetlerin doğrudan doğruya baskısı ve tehdidi altındaydı. Fakat bu sırada Avrupa'nın ekonomik durumu son derece kötüydü. Altı yıllık savaş bütün ülkelerin ekonomik kaynaklarını tüketmişti. Bütün ülkelerde ağır tahribat yapmıştı. Bir bakıma, toplumlar açlıktan kıvrılmaktaydı. Ekonomileri harekete geçirecek kaynak yoktu. Ayrıca bu durumu fırsat bilen Sovyetler Birliği de komünizm propagandasını şiddetlendirmişti. Bu propaganda, savaştan sonra büyük ekonomik sıkıntı çekmekte olan Avrupa ülkelerinde etkili bir zemin buluyordu. Sovyetler, komünist partilerin güçlü olduğu Fransa ve İtalya'yı seçmişlerdi. Bu iki ülkede komünist partilerin kışkırtmasıyla başlayan grevler, ekonomiyi felce uğratmıştı. Bu grevlerle komünist partilerin iktidara gelmeleri amaçlanıyordu. Bu bakımdan, 1947 Eylülü'ndeki Kominform toplantısına Fransa ve İtalya Komünist Partileri'nin katılması ilgi çekicidir (Armaoğlu, 1984: 443).

Amerikalılara göre de, II. Dünya Savaşı'nın getirdiği büyük yıkım Avrupa'da kaos yaratmış, bu nedenle komünist partiler ve dolayısıyla Sovyetler Birliği yükselişe geçmişti. Sovyet yayılması karşısında Avrupa maddi ve manevi olarak güçlendirilmeliydi. Avrupa, ekonomik olarak kendi ayakları üzerinde durabilirse, siyasal olarak da bağımsızlığını koruyabilirdi. Amerika Birleşik Devletleri bu noktada İngiltere, Almanya ve Fransa'yı ve sonra tüm Avrupa'yı artan bir biçimde siyasal ve ekonomik işbirliği içine sokmak, böylece bütünleşmiş bir Avrupa yaratarak Sovyet ilerlemesini durdurmak istiyordu. Alım gücü sıfırlanan Avrupa, ABD üretimini ve ekonomisini de olumsuz etkiliyordu. Amerikan mallarının alıcı bulabilmesi için, öncelikle Avrupa'nın ekonomik olarak kalkındırılması gerekmektedir. Savaş sonrasında Amerikalı devlet adamları, Avrupa'nın tamirinin sınırlı iki taraflı kredilerle, IMF yoluyla uygulanacak istikrar programlarıyla ve BM ile Dünya Bankası'nca finanse edilecek Yeniden İmar Planı ile yapılabileceğini

düşünmekteydiler. Ancak, giderek artan ekonomik istikrarsızlıklar bunlardan daha kapsamlı bir plan geliştirilmesi ihtiyacını doğurdu. Bunlarla birlikte, Avrupa'nın yeniden imarından en çok çıkarı olacak ülke de Amerika Birleşik Devletleri'ydi. ABD üretimi ile dünyanın diğer bölgelerindeki üretim ve ekonomiler arasında çok büyük bir bağ vardı. Amerika'nın kendi çıkarları açısından, diğer zor durumdaki Avrupa ülkelerine yardım etmesi gerekmekteydi. Dünyada istikrar sağlanmadan ve bazı dış ülkeler ekonomik olarak kendi kendilerine yeterli hale gelmeden, ABD için uzun süreli bir barış ve refah söz konusu olamazdı. Amerika acilen Avrupalıların gelir düzeyinin artmasına yardımcı olmalıydı (Oran, 2002: 538).

ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, 5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde verdiği bir söylevde, daha sonra kendi adıyla anılacak olan Avrupa'ya yardım planının ilk işaretlerini verdi.²⁴ Marshall konuşmasında özetle, Avrupa devletlerinin iktisadi kalkınmalarını planlamak için bir araya gelmelerini istedi ve ortak bir plan hazırlanırsa Amerika Birleşik Devletleri'nin destek ve yardımını esirgemeyeceğini söyledi (Ülman, 1961: 116-117).

Daha sonra *Marshall Planı* adını alan bu teklifi görüşmek üzere, 27 Haziran 1947'de Paris'te bir toplantı yapıldı. Bu toplantıya Sovyetler Birliği de katıldı. Ancak Sovyetler, 2 Temmuz'da toplantıyı terk etti (Armaoğlu, 1984: 444).

12 Temmuz 1947'de Paris'te Fransa Dışişleri Bakanlığı binası "Quai d'Orsay"de biraraya gelen Avusturya, Danimarka, Belçika, Yunanistan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda, Norveç, Portekiz, İsveç, İsviçre, Türkiye, İngiltere ve Fransa temsilcileri, Avrupa'nın acil ihtiyaçlarını belirlemek ve karşılamak için, Amerika Birleşik Devletleri'nin istediği biçimde Avrupa Ekonomik İşbirliği Konferansı (Conference of European Economic Co-operation, CEEC) adında bir örgüt kurdular (Oran, 2002: 539).

Yukarıda sayılan 16 Avrupa ülkesi, ihtiyaçlarını gösteren ortak bir rapor hazırlayarak aynı yılın Eylül ayında ABD'ye sundular.²⁵ Toplantıya katılan Türkiye de, hazırlamış olduğu ekonomik kalkınma programını gerçekleştirebilmek için ABD'den kendisine 615 Milyon \$ yardım yapılmasını istedi. Ancak Amerikalı uzmanlar, Marshall Planı'nın ülkelerin kalkınma programlarının finansmanı için değil savaştan yıkılmış olarak çıkan Avrupa'nın kalkınması için hazırlandığı gerekçesiyle Türkiye'nin yardım talebini geri çevirdiler.

Yine Amerikalı uzmanlara göre, Türkiye'nin altın ve döviz stoklarıyla dış ticaret dengesi diğer 15 Avrupa ülkesine göre daha iyi durumdaydı. Ayrıca uzmanlarca hazırlanan ve daha sonra ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından Kongre'ye sunulan Türkiye ülke raporunda, ekonomisi diğer Avrupa ülkelerine göre daha iyi durumda olan Türkiye'ye Marshall Planı çerçevesinde Avrupa ülkelerine hammadde ihraç etme görevi yükleniyordu. Dolayısıyla Türkiye'ye sadece, kısa vadede Türk ekonomisinin mevcut düzeyini korumasına yardımcı olacak mamul maddeler gönderilebilirdi. Böylece, programın ilk 15 aylık dönemi için, tarım ve madencilik sektöründe kullanılacak aletler, elektrik malzemeleri, nakliye kamyonları, petrol ürünleri ve kereste biçiminde, yaklaşık 59 Milyon \$'lık yardım yapılması öngörülmekteydi.

5.2 Türkiye'nin Yardım İçin Doğrudan ABD'ye Başvurması ve Plana Dâhil Edilmesi

Amerika'nın Marshall Planı ile ilgili bu ilk tutumları, Türkiye'de hayal kırıklığı ve tepkilere neden oldu. Dönemin bazı gazete yazılarına göre, Amerika'nın Türkiye'ye yardıma ihtiyacı olan ülkeler arasında yer vermemesi

Balkesir
Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü
Dergisi
Cilt 12 Sayı 21
Haziran 2009
ss.377-397

²⁴ George Marshall'ın konuşmasının metni için bkz. Fahir Armaoğlu, *Belgelerle Türk-Amerikan...*, s. 165-167.

²⁵ Hazırlanan rapor için bkz. *Ayın Tarihi*, No. 166 içerisinde Eylül 1947, s. 122-128.

“yanlış” bir karardı ve nedeni de tam olarak belli değildi.²⁶ Ayrıca bazı yazarlara göre dönemin hükümeti, Paris’e hazırlıksız gitmiş ve Türkiye’yi gerektiği gibi temsi edememişlerdi.²⁷

Marshall Planı içine alınmaması kararı üzerine, Türkiye doğrudan doğruya ABD Hükümeti’ne başvurarak kendisinin de Marshall Planına dâhil edilmesini istedi. Türkiye bu başvurusunda, ekonomik durumla askeri ve siyasi istikrar arasındaki ilişkiyi vurguladı. Bu arada, Ankara’daki ABD Büyükelçiliği, Washington’a bir rapor göndererek Türkiye’nin ekonomik durumu dolayısıyla yardım verilecek ülkeler listesine alınması gerektiğini belirtti (Oran, 2002: 540).

Türk Hükümeti’nin bu isteği üzerine meseleyi bir kez daha ele alan, Türkiye’ye yapılmakta olan askeri yardımın umulan iktisadi sonuçları doğurmadığını gören ve çabuk gelişen bir ekonominin Türkiye’nin askeri gücü ve iç düzeni bakımından önemini anlayan Amerikan idarecileri, daha Avrupa İktisadi İşbirliği Antlaşması imzalanmadan Türkiye’yi Marshall Planı içine almaya karar verdiler (Ülman, 1961: 119) .

Marshall Planı çerçevesinde ABD’ye sunulan rapor, Kongre’de ele alındı ve 3 Nisan 1948 tarihinde yardımın finansmanının sağlanması için Ekonomik İşbirliği Kanunu kabul edildi (Sönmezoğlu, 2006: 42). Amerika Birleşik Devletleri’nin Türkiye’yi Marshall Planı’na dâhil etme kararından sonra, söz konusu yardımdan yararlanabilmek için 4 Temmuz 1948 tarihinde ABD ile Ekonomik İşbirliği Anlaşması imzalandı.²⁸

Diğer Avrupa ülkelerine yapılan yardımlar gibi, Marshall Planı çerçevesinde Türkiye’ye yapılan Amerikan yardımı da başlıca dört bölüm içinde toplanabilir:

Hibeler: Bu bölüm içinde yapılan yardımları alan devlet, Amerika Birleşik Devletleri’ne karşı hiçbir şey borçlanmaz. Ancak bunları İktisadi İşbirliği İdaresi’nin (3 Nisan 1948 tarihinde kabul edilen Ekonomik İşbirliği Kanunu çerçevesi içinde Avrupa’ya yapılan Amerikan yardımının yönetimi için kurulmuştur) onaylayacağı alanlarda kullanmak zorundadır. Türkiye, bu idarenin devamı süresince, 1948-1951 yılları arasında, ABD’den hibe olarak 62 376 000 yardım almıştır.

Ödünç: Amerikan yardımının ikinci ana bölümü ödünç verilen paralardır. Eğer yapılan tahsis ödünç şeklinde tahakkuk etmişse, o zaman, bu para Amerika Birleşik Devletleri’ne borçlanılmış olacak ve bu borçların ödenmesine 1952 Temmuzundan itibaren başlanacaktır. 1952 yılından 1956 yılına kadar ABD’ne yalnız faiz tutarları ödenecek, o tarihten sonra da 35 sene süre ile %2.5 faizle gerek ana para, gerekse faizleri, bir arada ve eşit taksitlerle ödenerek borç kapatılacaktır. Türkiye, aynı yıllar arasında, ABD’nden ödünç olarak 72 840 000 yardım almıştır.

Dolayısıyla yardım: Bunlar ABD’nin İktisadi İşbirliği İdaresi’ne giren Avrupa devletleri arasındaki ticareti düzenlemek için yaptığı yardımlardır ve en önemlileri “tırar hakları” adıyla tanımlanmıştır.

İktisadi işbirliği çerçevesi içindeki Avrupa ülkeleri birbirlerinden mal satın aldıkları zaman malların bedeli ABD tarafından ödenmekte ve satın alan devlet bunun karşılığını “Karşılık Fonu” adı altında ve kendi parasıyla milli bir bankaya yatırmaktadır. Bu işte hem satıcı hem de alıcı devletin büyük çıkarı vardır. Çünkü satan devlet alıcısının döviz yokluğu yüzünden alamayacağı bir malı döviz karşılığı elinden çıkarmış, alan devlet de gerekli döviz kolaylıkla bularak ihtiyacı olan malı satın almak imkânına kavuşmuştur. Diğer yandan, satın alan devlet “Karşılık Fonu”

²⁶ Cumhuriyet, 25 Ocak 1948, s. 4.

²⁷ Cumhuriyet, 24 Ocak 1948, s. 3.

²⁸ Anlaşmanın metni için bkz. **Düster**, 3. Tertip, Cilt 29, s. 1278-1289; Fahir Armaoğlu, **Belgelerle Türk-Amerikan...**, s. 168-181.

na yatırdığı paranın %95'ini İktisadi İşbirliği İdaresi'nin tasvibiyle yine memleket içinde ve iktisadi kıymeti haiz projelere yatıracağından ya da tıpkı ödünç para yardımı şartları ABD'ne ödeyeceğinden sonunda bu da bir türlü hibe ya da borç para yardımı niteliğini kazanmaktadır. "Karşılık Fonu"na yatırılan paranın geri kalan %5'i de, memleket içindeki masraflarını karşılamak üzere Özel İktisadi İşbirliği Misyonları'na bırakılmıştır.

Türkiye'nin 1948-1951 yılları arasında bu şekilde gördüğü Amerikan yardımının tutarı, 71 522 000 \$'ı hibe, 55 Milyon \$'ı ödünç olmak üzere 126 522 000 \$'dır.

Teknik yardım: Bu bölümle de, ABD'nden getirilecek teknik uzmanlarla, yardım gören ülkeden staj, tetkik gezisi ve buna benzer nedenlerle dışarıya gönderilen teknisyen, mühendis ve benzeri elemanların ve meslek erbabının gittikleri ülkelerdeki zaruri masrafları karşılanmaktadır.

Teknik yardım iki şekilde finanse edilmiştir. Bunlardan birisi hükümetin borçlanması ve bu borcun tıpkı ödünç yardım için tayin ve tespit edilen şartlara uygun olarak ödenmesidir. İkinci şekil hibe şeklindedir. Bu şekle uyularak kabul olunan bir teknik yardım karşılığında hükümet herhangi bir borca girmiş olmaz. Yalnız projenin dolar tutarı karşılığının Türk Parası olarak Merkez Bankası'na yatırılması gerekir ki bunun %95'i tıpkı "tiraj hakkı" gibi ve İktisadi İşbirliği İdaresi'nin tasvibiyle memleketin diğer bir iktisadi kalkınma işine tahsis olunur.

Türkiye'nin 1948-1951 yılları arasında gördüğü teknik yardımın tutarı 3 Milyon \$'dır (Ülman, 1961: 119-121).

Türkiye'nin Marshall Yardımı'na dahil edilerek Amerika'dan ekonomik yardım alması konusu, Türk basınında, Türkiye ile ABD arasında yardım anlaşmasının imzalandığı tarihten itibaren geniş yer aldı. Cumhuriyet Gazetesi'ne göre bu anlaşma, "Türk-Amerikan dostluğunu kuvvetlendiren bir anlaşma"ydı. Bu yazıya göre, Amerika'nın Türkiye'yi başlangıçta Marshall Planı'na dahil etmemiş olması hataydı. ABD, Türkiye'nin altın ve döviz stoklarını yanlış hesaplamıştı. Ancak dönemin hükümeti ABD'ye doğrudan başvurarak bu hatayı düzeltmiş ve Türkiye'nin durumunu doğru şekilde anlatmıştı. Bunun üzerine ABD Hükümeti "gayet dostane" bir anlayışla Türkiye'yi yardım alacak ülkeler arasına sokmuştu.²⁹

Yine Cumhuriyet Gazetesi'nin bir yazısında, Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde ilk aşamada alması beklenen yardım karşılığında bir miktar ziraat ve maden teçhizatının Türkiye'ye ithalinin gerekli olacağı belirtilmişti.³⁰ 1948 yılında yapılmış olan bu tahmin doğru olmakla birlikte, ithal edilecek olan miktarın tahmin edilenden çok daha fazla olacağı daha sonraki yıllarda görülecektir.

6. SONUÇ

II. Dünya Savaşı sırasında yürüttüğü tarafsızlık politikası, Türkiye'yi savaş sonrasında yeniden dünyasında yalnızlık içerisinde bırakmıştır. Türkiye, bu yalnızlık döneminde Sovyetler Birliği'nin Doğu Anadolu'da toprak ve Boğazlarda üs talepleriyle karşı karşıya kalmıştır. Kendisini tek başına Sovyetler Birliği'ne karşı koruması mümkün olmayan Türkiye, Sovyet tehditleri karşısında doğal olarak batının desteğini aramıştır. Önce İngiltere'den destek arayan Türkiye, savaştan yıkılmış olarak çıkan İngiltere'den aradığı desteği görememiştir. Bunun üzerine Türkiye, Sovyetlere karşı kendisine yardım edebilecek tek ülke olan Amerika Birleşik Devletleri'nden yardım sağlayabilmek için politikalar üretmiştir.

Savaş sonrası ilk yıllarda Amerikan idarecileri, Sovyetler Birliği ile işbirliği yapmanın mümkün olabileceğini düşünüyorlardı. Bu yüzden ABD, Türkiye'nin

²⁹ Cumhuriyet, 10 Temmuz 1948, s. 3.

³⁰ Cumhuriyet, 30 Ağustos 1948, s. 2.

yardım taleplerine hemen yanıt vermedi. Ancak Sovyetler Birliği'nin Yalta Konferansı'nda alınan kararlara uygun davranmaması, Orta Doğu'da üstünlük kurma çabaları, Doğu Avrupa'daki komünist propagandaları ve batı ülkeleriyle işbirliği yapmaması Amerikalı idarecileri tedirgin etmeye başladı. Amerikalı uzmanlar ve idarecilere göre, Sovyetler Birliği'nin amacı İran'ı kontrol altına aldıktan sonra Yunanistan ve Türkiye'nin de yönetimini ele geçirmek ve böylece Orta Doğu'da üstünlük kurmaktır. Ayrıca Sovyetler Birliği, Boğazlarda üs sahibi olarak Boğazları Sovyet donanmasına açmak ve Amerikan gemilerine kapatmak istiyordu. Sovyetler Birliği bu amacını gerçekleştirirse bu durum, batı dünyası için çok önemli olan Orta Doğu enerji kaynaklarının kaybedilmesi ve Orta Doğu ile batı dünyasının bağlantılarının kesilmesi demek olacaktı. Ayrıca Sovyetler Birliği bu planını gerçekleştirirse, sonraki adımlarını atmasını engelleyebilmek de mümkün olmayacaktı. Uzmanlara göre, ABD'nin Sovyetleri durdurmak için zaman kaybetmeden harekete geçmesi gerekiyordu. Roosevelt'in ölümünden sonra ABD Başkanı olan Herry Truman da aynı fikirdeydi.

ABD, Sovyetlere karşı ilk önemli çıkışını 1947 Martı'nda yaptı. 12 Mart 1947'de Başkan Truman, Kongre'den Türkiye ve Yunanistan'ın Sovyetlere karşı desteklenmesi için 300 Milyon \$'lık bir harcamaya izin verilmesini istedi. Daha sonra Truman Doktrini olarak anılacak bu konuşma sonucu Kongre, Truman'a Türkiye ve Yunanistan'a toplam 300 Milyon \$'lık yardım yapılması ve bu ülkelere uzmanların gönderilmesi için yetki verdi.

Truman Doktrini'nin Türkiye açısından önemli sonuçları oldu. Doktrin, Türk dış politikasında devrim niteliğinde değişikliklere yol açtı. Başlangıçta Doktrin'i, Türkiye ile ABD arasında sıcak ilişkilerin gelişmesine ve Sovyet isteklerinin geri çevrilmesine yardımcı bir unsur olarak değerlendiren Türk devlet adamları, Sovyetler Birliği'nin Orta Doğu'da izlediği politikalar karşısında, İngiltere'nin de etkisiyle, 40'lı yılların sonlarından 60'lı yıllara kadar, bütünüyle Batı ve özellikle Amerika paralelinde bir dış politika yürütmeye başladılar.

Bu dönemde, Amerikan askeri yardımı çerçevesinde Türkiye'ye verilen malzemenin bakım ve yedek parça giderlerinin Türkiye bütçesinden karşılanması, Türkiye'nin ekonomisinde sıkıntıya neden oldu. Amerika'dan gelen yardımın bakım ve yedek parçası için Türkiye'nin bütçesinden yılda yaklaşık 145 Milyon \$ ayrılması gerekti. Bu durum, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasında elinde bulundurduğu döviz stokunun kısa sürede erimesine neden oldu. Bu doğrultuda yapılan ithalat arttıkça dolar sıkıntısı da büyüdü ve Türkiye'nin dış ticaret dengesi bozuldu. (Oran, 2002: 535-536) Amerika'nın yaptığı askeri yardımın niteliği de tartışma konusu oldu. Farklı bir bakış açısına göre, askeri yardımın büyük bölümü II. Dünya Savaşı'nda kullanılmış, kullanım süresinin dolmasına az kalmış, hasarlı ve ABD'nin artık kullanmadığı silah ve malzemeydi. Yardımın ancak çok küçük bir bölümü modern ve kullanılmamıştı. Daha da önemlisi, bu silah ve malzemenin mülkiyeti, yukarıda da belirtilen Temmuz 1947 Antlaşması'nın 4. Maddesi gereği ABD'ye aitti ve ABD'nin onay vermediği durumlarda Türkiye tarafından kullanılması mümkün değildi. Bu madde, ileride, 1964 yılında Kıbrıs'taki olaylar nedeniyle Türkiye, Kıbrıs'a askeri müdahalede bulunmak için Amerikan yardımıyla gelen silahları kullanmak istediğinde önem kazanacaktı ve Amerika, Türkiye'nin bu silahları Kıbrıs'ta kullanmasına izin vermeyecekti. ABD, gerektiğinde bu yardımla gönderdiği silah ve malzemeyi geri alma hakkına da sahipti. Amerikan yardımı, bu nitelikleriyle de tartışma konusu oldu. (Cem, 1989: 503-507)

Türkiye, aynı yıllarda, Truman Doktrini yanında Marshall Planı çerçevesinde ABD'den ekonomik yardım aldı. 1948-1952 yılları arasında alınan bu ekonomik yardımın da Türkiye açısından önemli sonuçları oldu. Türkiye'ye gönderilen

Amerikalı uzmanların görüşleri çerçevesinde yardımların %60'ı tarım alanında kullanıldı. Böylece, 1950'lerin başlarında Türkiye, dünyanın en önde gelen buğday üreticilerinden oldu. Diğer yandan, tarım aletlerinin de yurtdışından alınması nedeniyle, bakım-onarım ve yedek parça maliyetleri Türkiye'nin dış ticaret dengesini olumsuz etkiledi. Bu durumda, uzun vadede yardımla gelen miktarın büyük bölümü dolaylı olarak ABD'ye geri döndü.

ABD, yardımların karayollarının gelişmesi için de kullanılmasını istiyordu. Böylece karayolu yapımı, demiryolu yapımına tercih edildi. Karayolu ulaşımının düzelmesiyle Türkiye'ye ithal edilen yabancı otomobil ve otobüslerin sayısı ve buna bağlı olarak petrol ihtiyacı arttı.

Türkiye'nin Marshall Planı çerçevesinde aldığı ekonomik yardımın miktarı da tartışma konusu oldu. Türkiye'nin aldığı yardım, tüm Marshall yardımlarının yalnızca binde 36'sını oluşturdu. (Oran, 2002: 542)

Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yaşanan sürecin, Türkiye'deki sosyal yaşama da büyük etkileri oldu. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türk kamuoyundaki imajı güçlendi. Amerikan mallarını kullanmak bir prestij haline geldi. Amerikan çizgi romanlarının gelmesiyle çocuklar Amerikan kahramanlarını benimsediler. Bu süreçte, Türk kamuoyunda Amerika Birleşik Devletleri'ne karşı büyük bir ilgi ve hayranlık yaşandı.

Tüm bunlarla birlikte, Türkiye, Truman Doktrini ve Marshall Planı sürecinde Amerika'dan aldığı destekle Sovyet taleplerini geri çevirebildi. Bu süreç, bir dönem için Sovyetler Birliği'ne karşı Türkiye'nin güvenliğini sağladı. Yapılan askeri yardım, büyük oranda Amerika için eski sayılabilecek malzeme ve silahtan oluşsa da, o dönem için Türk Ordusu'nun modernizasyonunu sağladı. Ayrıca Marshall Planı ile tarıma yapılan yatırım, tarımda kullanılan malzemenin kalitesinin ve teknolojisinin yükselmesine ve Türkiye'nin büyük bir tarım hamlesi yaparak üretimini arttırmasına önemli bir katkı sağladı.

Sonuç olarak, Truman Doktrini ve Marshall Planı ile yaşanan süreç, Türkiye'nin iç ve dış dengelerinde çok büyük değişimlere neden olurken, Soğuk Savaş yıllarında yaşayacağı yaklaşık 50 yıllık dönemin de yönünü belirledi.

KAYNAKÇA

- Altan, M. (1986). *Süperler ve Türkiye: Türkiye'de Amerikan ve Sovyet yatırımları*. İstanbul: Afa Yayıncılık.
- Armaoğlu, F. (1984). 20.Yüzyıl siyasi tarihi, 1914-1980. (2.Basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan münasebetleri*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Cem, İ. (1989). *Türkiye'de geri kalmışlığın tarihi*. (10.Basım). İstanbul: Cem Yayınevi.
- De Luca, A.R. (1977). Soviet-american politics and the turkish straits. *Political Science Quarterly*, 92 (3), 503-524.
- Erkin, F.C. (1968). *Türk-Sovyet ilişkileri ve boğazlar meselesi*. Ankara.
- Gürün, K. (1983). *Dış ilişkiler ve Türk politikası (1939'dan günümüze kadar)*. Ankara: SBF Yayınları.

Jackson, S. (1979). Prologue to the marshall plan: the origins of the American commitment for a european recovery program. *The Journal of American History*, 65 (4), 1043-1068.

Kissinger, H. (2007). *Diplomasi*. (6.Basım). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

MacFie, A.L. (1989). The Turkish straits in the second world war, 1939-1945. *Middle Eastern Studies*, 25 (2), 238-248

Oran, B. (Ed.), (2002). *Türk dış politikası: 1919-1980*. (6.Basım). İstanbul: İletişim

Sander, O. (2007). *Siyasi tarih: 1918-1994*. (15.Basım). İstanbul: İmge.

Satterthwaite, J.C. (1972). The truman doctrine: Turkey. *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, (401), 74-84.

Sönmezoğlu, F. (2006). *II. Dünya Savaşı'ndan günümüze Türk dış politikası*. İstanbul: Der Yayınları.

Toker, M. (1971). *Türkiye üzerinde 1945 kâbusu*. Ankara: Akis Yayınları.

Uslu, N. (2000). 1947'den günümüze Türk-Amerikan ilişkilerinin genel portresi, *Avrasya Dosyası*, 6 (2), 203-233.

Ülman, H. (1991). *Türk-Amerikan münasebetleri*. Ankara: Sevinç Matbaası.

Gazeteler

Barış Kurucu Amerika. (15 Mart 1947). Ulus. s.1

Başkan Truman'ın Mesajı. (14 Mart 1947). Ulus. s.1

Missouri Pulları ve Missouri Sigaraları (5 Nisan 1946). Son Posta. s.2-3

Missouri Zırhlısı Nasıl Karşılancak? (27 Mart 1946). Cumhuriyet. s.3

Missouri Zırhlısı. (8 Mart 1946). Cumhuriyet. s.2

Missouri'nin Hareketine Ait Tafsilat. (24 Mart 1946). Cumhuriyet. s.3

Missouri'nin Türkiye'ye Gönderilmesi. (9 Mart 1946). Son Posta. s.7

Nadi, N. (5 Nisan 1946). Dost Amerika'nın Denizcilerini Karşılarken. Cumhuriyet. s.1

Truman'ın Tarihi Nutku. (13 Mart 1947). Cumhuriyet. s.1

Welcome to Missouri. (5 Nisan 1946). Son Posta. s.1

Resmi Yayınlar

Ayın Tarihi*

AT, no.137, Nisan 1945

AT, no.144, Kasım 1945

AT, no.145, Aralık 1945

AT, no.153, Ağustos 1946

AT, no.154, Eylül 1946

AT, no.155, Ekim 1946

AT, no.166, Eylül 1947

Düster

Düster, 3.Tertip, Cilt 28

Düster, 3.Tertip, Cilt 29

* Resmi yayınların sayfa numaraları ilgili yerlerde dipnotlarla verilmiştir.

Uzman Barış ERTEM

1980 yılında İstanbul'da doğdu. İlk, orta ve lise öğreniminden sonra 2003 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Kütüphanecilik Bölümü'nden mezun oldu. 2004 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda başladığı yüksek lisans öğrenimini, "Orgeneral Mustafa Muğlalı'nın Askeri Kişiliği" başlıklı tezle 2006 yılında tamamladı. Aynı yıl Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora öğrenimine başladı. 2007 yılında, İstanbul Teknik Üniversitesi Rektörlüğü'ne uzman olarak atanarak göreve başladı.

Doktora öğrenimine tez aşamasında devam etmekte olan Ertem, Türk diploması tarihi, tek parti dönemi, çok partili yaşama geçiş ve Türk basın tarihi konularında çalışmalar yapmaktadır.

BAÜ
SBED
12 (21)

397